

1 Dous libros de Antón Figueroa que abordan problemas historiográfico-literarios

---

Sumario 1.1 Sobre *Nación, literatura, identidade* (2001). – 1.2 Sobre *Ideoloxía e autonomía no campo literario galego* (2010).

1.1 Sobre *Nación, literatura, identidade* (2001)

Na recensión que publiquei sobre o libro de Antón Figueroa *Lecturas alleas*, de 1996, tiven oportunidade de concretar en esquema o itinerario epistemolóxico e a sucesión dos programas de investigación asumidos por este catedrático de Literatura francesa da Universidade de Santiago de Compostela (Casas 2006). Houbo un momento, entrados os anos oitenta, en que Figueroa desviou o rumbo das súas ocupacións principais como especialista en novela medieval e puxo proa a un territorio que en principio semellaría corresponderse máis ben coa teoría literaria e cun neocomparatismo aberto simultaneamente á socioloxía da lectura e á teoría do texto, focalizado basicamente no estudo de distintos aspectos das relacións literarias intersistémicas. Con todo, esa angueira situouse sempre no marco amplo do que hai pouco Xoán González-Millán, compañeiro de viaxe seu en varios aspectos, presentou profesional e mesmo vivencialmente na «Nota de presentación» ao libro *Resistencia cultural e diferenza histórica* como un designio de

contribuír a un marco interdisciplinario, cada día máis urxente e necesario, para a renovación dos estudos socioculturais galegos, (González-Millán 2000, 11)

algo que así formulado declara abertamente unha raíz política dos compromisos e da planificación das tarefas asumíbeis polo investigador cultural.

As moi relevantes propostas teóricas destes dous profesores, aínda pivotando nitidamente sobre a realidade cultural e histórica galega, posúen unha dimensión que ultrapasa fronteiras xeográficas. Chegan a constituírse de feito en posíbeis modelos (referencias) de análise para outras realidades semellantes en diverso grao á nosa. Fano ademais, en boa medida, como complemento de certos operativos teóricos con vixencia probada nas ciencias sociais, o cal facilitaría eventuais asimilacións desde coordenadas xeoculturais variadas. Nese sentido, presenciamos nas súas traxectorias unha especie de diálogo, que a miopía dalgúns reducirá a esexese dos paradigmas dominantes nesta parcela do saber ao longo dos últimos vinte ou trinta anos; paradigmas, en todo caso, que de entrada focalizaron a súa atención sobre os sistemas literarios ou campos artísticos (nacionais) fortes do continente europeo.

E estaríamos, asemade, perante un diálogo que o é tamén cos presupostos e coas praxes máis estendidos nos estudos literarios e noutras órbitas próximas, habendo certas concomitancias de fondo coa renovación experimentada no eido dos estudos culturais, o neo-historicismo e a investigación sobre realidades poscoloniais, plataformas todas estas que, á vez, conforman, entre outras cousas, unha actualización dos presupostos e dos protocolos de análise inspirados polo marxismo.

Malia estas e outras concomitancias, malia a peculiaridade das súas respectivas ubicacións en referencia á doxa teórica e historiográfico-literaria imperante no país, e aínda contada a publicación conxunta en 1997 do libro *Communication littéraire et culture en Galice*, Figueroa e González-Millán non comparten senón relativamente concepcións de base e proxeccións analíticas.

Unha ocupación fértil, que me limito agora a suxerir, sería a de aplicar a propia teoría dos campos sociais, por exemplo, á descrición de tales sintonías e diverxencias, así como ao estudo da problemática implantación de ambos os modelos, o de Figueroa e o de González-Millán, en cadanseu espazo ideolóxico ('natural?') de acollida, desde onde coido que non sempre se asimilou ou comprendeu minimamente o discurso producido por un ou outro teórico –ben máis rico e complexo do que algúns calculan– nin se promoveu tampouco a necesaria discusión *intramuros*. Sexa como for, parece claro que as repercusións efectivas que estes dous modelos teóricos teñen no campo literario galego e no subcampo da crítica, non sendo despreciábeis, habían ser moito máis profundas de sumaren os seus promotores unhas circunstancias bioacadémicas algo máis favorábeis para esa causa. E digo isto desde unha dobre constatación, de aparencia paradoxal: a do rigor e a importancia das propostas, dunha

parte, e, doutra, a da ausencia de grupos de investigadores novos que vigoricen e amplíen con lealdade crítica os proxectos de investigación/intervención asociados aos dous académicos, de maneira que o debate con outros programas e proxectos en marcha, tanto cos anacrónicos como cos anatópicos (estes serían os que non gardan correspondencia co lugar desde o que se formulan, ás veces por seráfica ou militante abstracción), ou con outros mellor fundamentados e menos lastrados de indolencias ou servidumes, permítense activar e actualizar os estudos literarios e culturais en Galiza, e aínda, de vez, o exercicio da crítica. Non hai dúbida de que a falta de flexibilidade do actual sistema universitario e a relativa 'excentricidade' curricular de ambos os teóricos -malia feitos tan sólidos e palmarios como González-Millán ser o director do *Anuario de Estudios Literarios Galegos* ou Figueroa terse constituído nun dos máis privilexiados interlocutores de eminentes teóricos e comparatistas europeos- dificulta extraordinariamente a aparición e a consolidación de equipos por eles dirixidos. Peor para case todos, en efecto.

Non faltará quen cuestione a lexitimidade da introdución, aquí, deste tipo de chaves. Argumento, por se acaso, que veñen da man do propio libro de Figueroa, onde non é difícil localizar un prisma reflexivo de autoanálise, en ocasións formulado case como sustitución tocada pola borra autoirónica, outras como unha sorte de confesión biográfico-epistémica, susceptible de ser ampliada a varias xeracións de filólogos formados en Compostela. Nesa mirada ao pasado recente, o autor é máis explícito que en entregas anteriores, de xeito tal que a crítica aos inmovilismos académicos e ás inercias metodolóxicas chega a ser neste libro bastante evidente. Por moito que Figueroa siga cultivando unha prosa elegante e discreta na que non abundan os nomes propios nin as recriminacións ou as impugnacións directas -despois haberá que volver sobre isto-, resulta difícil non sentirse aludido nalgún momento por esa ollada (auto)crítica, desestabilizadora de numerosas coartadas en distintos niveis.

Calquera filólogo ou investigador cultural que se formase nas estruturas epistemolóxicas dominantes a partir dos anos sesenta (historiografía positivista ecoica, estilística idealista en declinio, narratoloxía estruturalista, socioloxía da literatura, desenvolvementos marxistas e neomarxistas, estudos sobre a recepción, semiótica pragmática...) podería pensar que no libro se fala dos alicerces científicos e das asuncións e seguridades súas, cambiantes no tempo, con certeza, mais con frecuencia lentas e incompletas na asimilación crítica dos novos paradigmas e na aplicación dos mesmos ao labor docente, e, alí onde corresponda, tamén á tarefa investigadora. Esta clase de lectores terá ocasión, por parte, de sopesar o alcance dos seus compromisos e das súas simbioses cos distintos poderes que interveñen no campo cultural. Con certeza, experimentarán igualmente esa impresión creadores ou axentes literarios en xeral, sobre todo a

propósito de asuntos como o da construción literaria da identidade nacional, tanto cando esta se destina ao consumo interno como cando se dispón como *catering* para excursionistas culturais e encargados de suplementos, esa 'exportación de exotismo' que noutro tempo histórico, comezos do século XX, identificou tan ben a chamada por Madrid *pintura rexionalista*.

Porque do que fala maiormente o autor, en definitiva, é dese complexo de actitudes e predisposicións mentais que Pierre Bourdieu denomina *habitus*. Algo parecido estaba xa en *Lecturas alleas*, non hai dúbida, pero entón sen que os instrumentos teóricos do pensador francés fosen reclamados de maneira explícita. Insisto en que Antón Figueroa non impugna traxectoria concreta ningunha pero, desta vez con esas arestas irónicas que antes mencionaba, ofrece as ferramentas precisas para que cada quen analice e xulgue o que ten diante. Nestas coordenadas, como xa teño apuntado outras veces, pódese afirmar que asistimos a un dispositivo maiéutico orientado nun sentido moral e político.

A racionalidade do modelo teórico propugnado, ergueito con delicado cálculo e sen precipitación ao longo dos sucesivos capítulos e epígrafes, e a mesma rede de reflexións sobre a construción da ciencia, tan presente no libro, distan pois de funcionar como mecanismo de autocompracencia ou suficiencia. Están en realidade ao servizo dun proxecto socrático, respectuoso perante as constatacións e os datos empíricos e que nunca cede ao exhibicionismo nin á gratuidade floral de códigos corporativos ou nomenclaturas técnicas. E en canto o autor sente que a cousa se pode ir das mans –a el ou ao lector– decontado bota man do contrapunto infalíbel do *sermo humilis* ou dunha certa perspectiva popular para baixar fumes e administrar a abstracción (véxanse como exemplos o escrito en páxinas como estas: 19, 21, 133 ou 154). Velaí o ton discursivo que adoita imprimir Figueroa aos seus estudos.

Outra novidade non menor que hai que rexistrar en relación a entregas anteriores do autor radica precisamente no reforzamento do aparato teórico, que neste libro é moi explícito e recursivo, penso que non só por unha necesidade didáctica de fundamentar conceptualmente as propostas e de lles imprimir maior cohesión interna, senón tamén por unha saudábel confianza nos froitos que se poden tirar dun diálogo franco con certo tipo de discursos teóricos, ou mesmo dunha asunción desacomplexada sobre a conveniencia de construír(mos) entre todos a teoría. Tamén, non sei se me equivoco, por entender que a aceptabilidade social desta clase de obras entre o público lector en galego foi a máis no tempo finisecular.

As referencias básicas proceden, non hai dúbida, de Bourdieu e da súa teoría do campo literario. Ao teórico francés pertencen a maioría das definicións e das nocións vehiculadas, complementadas por outras procedentes do propio González-Millán, de Itamar Even-Zohar e

a teoría dos polisistemas, de Daniel-Henri Pageaux, de Hans-Robert Jauss e de Karlheinz Stierle ou de investigadoras (na altura da publicación do libro *Nación, literatura, identidade* [2001]) menos coñecidas, como Gisèle Sapiro e Anne-Marie Thiesse, vinculadas como Bourdieu á École des Hautes Études en Sciences Sociales e moi destacadas polo autor á hora de centrar vertentes sobre aspectos como a postulación da identidade nacional.

De repasarmos a produción teórica anterior de Figueroa constataríamos que algúns deses nomes figuraban xa na nervadura do ‘vello’ *Diglosia e texto* (1988). É o caso, singularmente, de Stierle, Jauss, Iser e doutros estudosos máis ou menos próximos á coñecida como estética da recepción. En efecto, eles configuraron con Robert Lafont, Jacques Leenhardt ou José Lambert, entre outros especialistas, o conxunto de interlocutores cos que o noso teórico se dispuxo a dialogar hai quince anos. A maior novidade, reitéroo, afecta á cerna conceptual achegada pola teoría dos campos sociais de Bourdieu. A este autor corresponden así mesmo a maior parte das citas exentas e das puntualizacións en nota que espara o libro. Non por isto prescinde Antón Figueroa das súas propias formulacións teóricas e das nocións por el asentadas en publicacións anteriores (‘lectura filolóxica’, ‘filoloxización da cultura’, ‘lectura a destempo’, ‘nivelación pragmática de textos’, ‘desinterese’...), se ben unhas e outras resultan actualizadas á luz da teoría dos campos.

Convén entrar dunha vez na descrición da arquitectura interna deste *Nación, literatura, identidade*, que, segundo se declara xa no pórtico, parte da consideración de que a arte e a literatura son actividades sociais históricas, aínda que só for por estaren asentadas na radical historicidade do acontecer cultural (Figueroa 2001, 15). Neste mesmo sitio, Figueroa establece cales son as catro estacións do labor que emprende, xeradoras dos catro capítulos en que se organiza o libro: 1) a revisión dos instrumentos de análise teórica asumidos como naturais ou idóneos de xeito acrítico, en clara dependencia dunha tradición filolóxica que importaría examinar; 2) a proxección dos resultados da fase anterior sobre a análise das «dinámicas literarias en procesos de configuración da identidade nacional» (15); 3) as aplicacións pertinentes ao campo literario galego; e 4) o estudo dos intercambios literarios entre campos/nacións.

O primeiro capítulo, «Aproximacións á literatura», introduce en consecuencia unha dimensión propedéutica e didáctica, destinada a fundamentar as análises posteriores. É contundente aquí o teórico á hora de desmontar a asunción de que a obra literaria sexa apenas o resultado dunha tensión formal-estrutural estática, á marxe da historicidade e do dinamismo de calquera produto social e tamén da condición histórica de autores e lectores. Figueroa insiste moito no seu específico percorrido xeracional e nas coartadas político-culturais de todos os que cederon á melodía amansadora do estruturalismo, sacra-

lizadora da obra-en-si. Por esa mesma vía cuestiona en profundidade dúas tendencias a miúdo coniventes: a aproximación fenomenolóxica á obra literaria e a historiografía literaria tardopositivista. É tan groso o subliñado seu nesta fase que o lector extrae a conclusión de que se está a clamar contra un estado de cousas inmovilista, resistente e teimudo na súa implantación nas aulas e nas liñas de investigación dominantes no país noso, seguramente tamén noutros do contorno. As advertencias esténdense despois contra a deficiente asimilación en Galiza das teorías da recepción, divulgadas pouco pero mal.

Todo conflúe, en fin, nunha confianza explicitamente asumida nos froitos que poderían render novas aproximacións ao feito literario, como as empírico-sistémicas e as da nova socioloxía francesa, que en ningún momento se presentan como panacea nin tampouco como culminación definitiva dos estudos literarios. Malia a advertencia de que non se aspira a resumir os postulados básicos de Even-Zohar ou de Bourdieu o certo é que en só corenta páxinas Figueroa ofrece esquemas moi claros e precisos sobre as súas metodoloxías e conceptualizacións respectivas –algo que todo lector agradece–, con matices e apuntamentos de alto interese que van preparando os camiños posteriores da monografía. Repásanse así nocións e claves como as de sistema de relacións, concorrencia, valor estético, centro-periferia, repertorio, canonicidade, lexitimación, homoloxía, *habitus*, campo social, campo literario, subcampos da gran produción e da produción restrinxida, posición e toma de posición, capital simbólico, produción mercenaria e outras varias. O oficio didáctico do profesor Figueroa faise patente aquí, mesmo cando esquiva derivas e tanxencias tan interesantes como as orixinadas pola intersección epistémica entre os postulados dos teóricos francés e israelita, por exemplo a propósito da complexa e discutíbel congruencia conceptual entre *habitus* e repertorio.

O segundo capítulo leva o título de «Constitución do ámbito nacional e funcionamento da literatura». Concéntranse agora os esforzos nunha delimitación operativa de base empírica e histórica sobre o que se entende por ‘identidade nacional’, para despois observar a dinámica de incorporación do feito literario a esa plataforma e, finalmente, someter a exame os parámetros que supostamente informan sobre a autonomía/heteronomía dun campo literario nacional. Establécese que o procedemento debería partir da observación e a análise dos elementos que, en cada caso, se escolle(ro)n para fundamentar a idea de nación e tamén dos mecanismos simbólicos asociados a tal escolla. O autor móstrase convencido de que as identidades nacionais, lonxe de responder a esenciais ahistóricas idealistas, son o resultado de determinadas prácticas sociais de natureza histórica, ligadas por suposto á loita de intereses de diverso signo e á intervención de axentes sociais, económicos, etc. A partir de aí sería preciso estudar, sinala Figueroa, en que medida logra ou logrou recoñecemento

interno e externo esa postulación identitaria institucionalizada ou en vías de institucionalización; en definitiva: en que medida, e de novo para cada caso particular –Francia, Exipto, Xapón, Costa Rica, Carelia, Québec, Galiza...–, funciona ou funcionou historicamente esa representación/figuración da nación, en que xeito logrou os efectos desexados polos ‘pedagogos da nación’ perante propios (autorrecoñecemento) e estraños (heterorrecoñecemento).

Son de innegábel pertinencia nesta orde de cousas as páxinas sobre a construción do ‘sentido común’ que funciona en cada ámbito nacional. Outorga o teórico grande importancia a esa especie de sistema métrico da razón, que como tal é sempre un mecanismo instaurado, non natural, non espontáneo nin desinteresado. Desde a ironía, e no marco dunha glosa das posicións de Thiesse ao respecto,¹ chega a usar a expresión «kit nacional» (Figueroa 2001, 83). Agora talvez se entenda mellor a que me refería ao falar das peculiares adhesións inquebrantábeis que *obtéñ* Figueroa entre algúns lectores das (cubertas das) súas obras, ben contrapesadas en calquera caso por censuras non menos pandorcas doutra clase de lectores.

É un feito probado que a literatura adoita desempeñar unha función aglutinadora nesa postulación do nacional. Estariamos, en efecto, ante unha utilización pragmática do fenómeno literario nas súas diversas manifestacións e facianas. Segundo se sinala:

As funcións *nacionais* concretas da literatura son múltiples, dependendo, por unha parte, dos elementos literarios utilizados (temas, formas, símbolos e representacións, mitos, lingua, prestixio e outros), dependendo, por outra parte, do momento en que se empregan (fundacionais, de afianzamento, de recuperación, etcétera) e da función precisa que realizan. Nas entidades e identidades culturais que aínda se están configurando pódense detectar problemas específicos que xiran sobre todo arredor do tema da autonomía/heteronomía do campo literario. (Figueroa 2001, 86-7)

Nada disto soa descoñecido, con certeza, se ben sería preciso destacar algo máis a corresponsabilidade da historiografía literaria neses mesteres. Georg G. Gervinus en Alemaña ou Francesco de Sanctis en Italia, por exemplo, representan magnificamente a asunción dun modelo narrativo para a historia literaria, un modelo de lexitimación e afirmación nacional, partícipe dos mesmos compromisos asumidos por determinados poetas, dramaturgos ou novelistas románticos, todo esa urda cívica que Even-Zohar distingue como ‘axentes socio-semióticos’.

¹ «A nación nace dun postulado e dunha invención, pero non vive máis que da adhesión colectiva a esta ficción» (Figueroa 2001, 83). La cita traduce lo escrito por Thiesse (1999, 14).

Xa no século XIX, esa clase de tándem se puxo en funcionamento entre nós, como de todos é sabido. Pero agora mesmo a cuestión principal sería, como reconece Figueroa, dirimirmos en que medida aqueles mecanismos propiciados noutras épocas históricas seguen sendo válidos e operativos. Trátase de algo de total pertinencia e actualidade para o caso galego, que no libro aparece tratado entre as páxinas 91 e 110, acaso as de maior densidade conceptual de todo o volume, con fundamento nas teorías da lectura propugnadas por Karlheinz Stierle e Horst Steinmetz.

Tómase precisamente deste último o concepto de ‘repragmatización’ para con el delimitar os procesos habituais de produción/recepción de textos ficcionais cando, baixo determinadas circunstancias históricas, asumen funcións asociadas á construción dunha identidade nacional. A repragmatización sería, neste sentido, unha recepción pragmática en segundo grao, posto que supón que por unha colectividade dada son asumidos como textos comúns (isto é, como actos de fala plenos na súa dimensión ilocutivo-perlocutiva) aqueles que en realidade non o eran dada a súa natureza ficcional. É evidente que este tipo de procesos teñen consecuencias na lexitimación e no prestixio de textos/autores. Tamén na administración do capital simbólico dentro do campo literario. E non só de portas para dentro senón mesmo no exterior dese campo, por exemplo en campos literarios foráneos, que tenderán a minusvalorar o capital simbólico dun autor estranxeiro se este o gañou por esa ruta equívoca da repragmatización.

O derradeiro sector do capítulo segundo xira arredor dos conceptos de ‘literatura nacional’ e ‘nacionalismo literario’. Antón Figueroa toma aquí como referente fundamental o pensamento de González-Millán, que asume globalmente malia a introdución dalgunhas matizacións -unha vez máis procedentes do aparato teórico emanado de Bourdieu- aos ben coñecidos argumentos desenvolvidos polo profesor do Hunter College neoiórquino. A cuestión principal que se dirime é a da autonomía do campo literario, que para Figueroa sería o resultado das relacións de poder que este establece co resto de campos do seu ámbito nacional.

O capítulo terceiro é o máis breve e sucinto do libro (111-27), o cal non deixa de representar para quen isto asina unha característica algo frustrante, só mitigada polo coñecemento que temos sobre o xeito de traballar de Figueroa, propenso a retomar en libros futuros aquilo apenas perfilado en entregas previas. O capítulo titúlase «Literatura galega e campo literario. Hipóteses, problemas, anomalías» e ten como obxectivo capital responder á pregunta de se existe ou non, e en todo caso baixo que condicionantes e con que virtualidades, un campo literario galego.

Unha primeira reflexión, que non ha estorbar: boa parte da obra teórica de Bourdieu en torno ao campo literario aparece cinguida a

unha etapa histórica ben definida e francamente ligada á preeminencia de determinados autores, críticos, medios... O libro *Les Règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire* (Bourdieu 1992) quedaría reducido a case nada se restarmos as páxinas en que se fala do 'fenómeno Flaubert', con todas as súas implicacións, de moi diversas ordes. Tanto é así que no índice onomástico dese libro nin sequer aparece citado o nome do novelista a carón dos de Baudelaire, os Goncourt, Champfleury, Sainte-Beuve, Augier e tantos outros, todos repetidamente citados. Isto obedece a que Flaubert funciona como auténtico eixe referencial desa fundamental monografía. O traballo de Figueroa, en cambio, por motivos que non se me alcanzan, prefire non traspasar determinadas extremas nominais, de xeito que unha das poucas referencias explícitas reiteradas (*ma non troppo*) que un atopa nas súas páxinas é a de Méndez Ferrín. Ben é certo que hai indicios suficientes, case sempre, para sabermos de que e de quen se fala a propósito, por exemplo, do tránsito entre o subcampo de gran produción e o subcampo de produción restrinxida, ou da dialéctica decote complexa entre autonomía artística e vía mercenaria por heteronomía económica, ou da colisión entre campos nacionais limítrofes. A este propósito último un se pregunta se, en termos estritamente científicos, por tanto á marxe de idearios e de fobias, é posíbel unha investigación sobre o campo literario galego que faga abstracción das irradiacións, as tanxentes e as secantes doutros campos nacionais xeograficamente inmediatos; e recuperarei agora unha formulación do propio Bourdieu que Figueroa amplía na súa aplicación:

os lindes do campo sitúanse alí onde cesan os seus efectos. (112)

Trátase, en resumidas contas, de aclararse sobre os marcos interliterarios en que andamos -todo ese feixe de problemas do que se ocuparon os membros da Escola de Bratislava, entre outros-, mal que pese a algunhas conciencias abstraídas da realidade histórica e da contumacia do mercado, a miúdo baixo a coartada a estes efectos inservíbel de que 'se eles nos ignoran a nós...'. Como tratarmos isto?

Outro camiño que abre o autor nese eido é o da normalización cultural en canto normalización do campo. Rexeita, coído que con siso, a aplicación dos supostos estándares de normalidade tantas veces reclamados como metro do desequilibrio, por pánpilo ou servil mimetismo. Ese 'hai que facer tal cousa' -novela erótica, novela longa, traxedia, poesía pastoril...- porque no sistema literario francés, ou catalán, ou ruso, ou brasileiro... xa dispoñen diso hai tempo. Naturalmente, todo isto fica moi próximo do vello asunto da planificación cultural, que como lembra Figueroa interesa en altísima medida á Escola de Tel Aviv e que, ademais, forma parte central do ideario e da praxe de toda vangarda cultural, tanto en situación de normalidade como en marcos de subalternidade e/ou resistencia.

É en lugares como este onde se pode apreciar aquel compromiso etopolítico que ennobrece sempre a teorización literaria: o autor entende que en Galiza é perceptíbel a existencia de ‘efectos de campo’, de pautas que permiten entrever a conformación efectiva dun campo literario, o cal significa propiamente ‘dun campo literario autónomo’; e deixa moi claro que isto é froito no fundamental da conxunción de elementos concienciadores (nunca autosuficientes) e dunha acción política que constitúe en capital aquilo que antes non o era. Así,

As posibilidades de autonomía do campo literario galego supoñen un poder galego real, político, económico, etcétera, fronte ó que declararse autónomo, e obviamente, neste mesmo sentido, parece claro que os que colaboran dunha maneira ou doutra no establecemento dun poder galego institucionalizado ou non, contribúen tamén á creación da posibilidade de constitución e de funcionamento de campos artísticos que se rexerán certamente por intereses, ilusións e crenzas de tipo distinto. Os cambios constatables na última etapa da literatura galega, que parecen relacionarse tamén coas mudanzas políticas e sociais, aínda que denotan dificultades e deficiencias, mostran tamén indicios do funcionamento do campo literario galego como campo de concorrencia. (Figueroa 2001, 86-7)

O capítulo final céntrase nun dominio que xa interesara ao teórico no seu libro anterior, o das relacións literarias, se ben agora introduce novos puntos de vista que arrequeñan os logros de *Lecturas alleas*. Entre eles, os inscritos en disciplinas como a historia literaria comparada, suxeridos a partir da posición de Michael Werner (1994) sobre as xerarquías de valores dentro de cada campo social e literario. Tamén é de moito relevo a pescuda no terreo das distorsións á hora da contemplación intersistémica (isto é, da forma en que se contemplan entre si dous campos nacionais distintos, como o italiano e o alemán, por poñer un caso) ou aínda entre subcampos dun mesmo campo nacional. En definitiva, trátase de evidenciar que os protocolos de lexitimación e de xerarquización responden a lóxicas internas que non sempre resultan congruentes con outras externas ao propio campo en cuestión, e que por riba son dificilmente redutíbeis a parámetros alleos. Isto leva a Figueroa, como tamén a Bourdieu no seu momento, a propugnar un operativo metodolóxico que eles mesmos presentan como de ‘reconstrución de dinámicas’, tanto en relación a campos dos que non participa o analista científico por razóns xeoculturais ou sociais (un investigador mexicano que estudase un determinado campo belga; ou un investigador experto no campo económico do seu país que estudiase nese mesmo marco o campo cultural), como en relación a aqueles outros campos afastados historicamente no tempo (un investigador cultural galego que na actualidade analizase o noso campo literario nos anos vinte).

Marcarei aquí certa distancia epistemolóxica con esa clase de procedemento reconstrutivo, típico por outra parte do método filolóxico tradicional e tamén do método hermenéutico até certa altura. Paréceme desproporcionado o xeito en que Bourdieu simplifica en *Les Règles de l'art* o pensamento de Hans-Georg Gadamer e con el toda a hermenéutica contemporánea. Desde a noción de 'círculo hermenéutico' e outras próximas, Gadamer ten cuestionado sen ambaxes a posibilidade de calquera operativo orientado á reconstrución do pasado, en especial cando funcionan sobre a va certeza da anulación do presente observador, das circunstancias do aquí e agora (históricos, por suposto, só faltaba...) desde o que establecemos a plataforma para intentarmos comprender o pasado e que, sen dúbida, condicionan esa comprensión *nosa*.

Fóra disto, saúdo sen reserva de ningunha clase a lucidez das análises de Figueroa, así como tamén o pormenorizado e concienciado programa seu para o estudo das relacións literarias, centrado nos vectores da importación e a exportación de produtos literarios entre campos nacionais e nas estratexias correlativas (Figueroa 2001, 136-63). Tal programa posúe incluso importantes posibilidades para a clarificación de vellos dilemas historiográfico-literarios, como o referido á interpretación da suposta vangarda poética na Galiza de preguerra, ou o da asunción do método naturalista por intelectuais non franceses de localización ideolóxica reaccionaria. Resulta igualmente atractivo todo o que procede da reflexión sobre a circulación de produtos literarios entre campos nacionais non homologábeis en función de desequilibrios existentes nas súas dimensións, no seu dinamismo interno ou, en particular, no poder económico asociado (aquí entraría doadamente o tratamento dos fenómenos inducidos pola globalización). Sobre a exportación de produtos literarios, os lectores atoparán moi certas observacións que permiten comprender a fondo os mecanismos e as razóns da exotización de espazos culturais febles cando estes son contemplados desde campos nacionais fortes ou normalizados: todo iso que conduce ao que Figueroa presenta como conversión da cultura propia en espectáculo para outros, probablemente vixente na Galiza actual e nas políticas culturais da práctica totalidade dos gobernos da Xunta. Alén da indignidade moral que tal xogo presupón, esa espectacularidade incorpora ademais unha caricaturización anuladora de calquera intercambio serio de contidos culturais.

Motivos como os que aquí fomos debullando fan de *Nación, literatura, identidade* un deses libros non só necesarios senón aínda imprescindíbeis, que este crítico celebra con humilde e íntima emoción. Aos valores que acumulan as súas páxinas engádesse outro fundamental que en realidade non está formulado de xeito explícito: a invitación, máis que o reto, para que outros investigadores literarios e culturais interveñan no debate metodolóxico introducido e para a achega de

materiais que faculte, canto antes, a elaboración en profundidade dun mapa histórico sobre campos sociais e campos literarios en Galiza. Porque Antón Figueroa non é un investigador que aspire a pechar debates nin a dicir a palabra definitiva sobre nada, mérito que está ao alcance de poucas persoas da súa contrastada dimensión intelectual.

1.2 Sobre *Ideoloxía e autonomía no campo literario galego* (2010)

Os libros de Antón Figueroa desde a aparición hai case vinte e cinco anos de *Diglosia e texto* (1988) son agardados con expectativas fundadas de acceso ao debate de vellos e relevantes asuntos analizados cunha ollada nova. En efecto, os problemas e os procesos dos que os seus libros veñen informando estaban xa alí, diante dos ollos de quen quixese velos, só que secundarizados ou mesmo obliterados por esa xerarquía heurística que os programas de investigación postulan e nalgún sentido imponen no campo académico. Xustamente, un dos méritos maiores das propostas de Figueroa é este propósito de sacar á luz as inercias epistemolóxicas, indicando asemade alternativas correspondentes a un tempo e a uns suxeitos individuais e colectivos diferentes de aqueles outros aos que cre seguir falando un sector anacrónico e, por desgraza, non minoritario da academia ou mesmo das esferas intelectual e política.

Eses asuntos, vellos ou novos en función da óptica, interesan en Figueroa tanto como o tipo de acceso metodolóxico fornecido coa clase de estudo promocionado. E isto non só polo marco estrito do obxecto de análise –estudos sobre a recepción, relacións e mediacións inter-literarias, as funcións identitarias da produción cultural...– senón tamén porque aos seus libros se lles presupón unha aplicabilidade, a probabilidade dunha proxección a outras parcelas próximas que os seus lectores e continuadores sexan quen de artellar. De aí provén un suplemento dinamizador que de entrada fai algo tan salutar como poñer en cuestión costumes e usos escolásticos; noutros termos, algo como situar certos convencementos e certas estratexias perante o espello da realidade e da operatividade históricas.

Nalgúns comentarios previos teño sinalado, como complemento informativo e avaliativo, que en realidade Figueroa parecía optar máis ben pola preparación de cartografías teóricas, deixando a navegación crítica, se esta imaxe fose válida, a outros axentes, a outras voces científicas ou divulgadoras que non sempre interpretaron con rigor nin coa profundidade debida as propostas de base. Este libro, *Ideoloxía e autonomía no campo literario galego*, marca un xiro en relación con isto último. E non tanto porque o obxecto de atención careza das condicións descritas: ese obxecto é nada menos que a autonomía da produción artística e literaria, o gran tema

ético, estético e político ineludíbel desde Kant, para quen o suxeito quedou identificado como un lexislador de si propio –autónomo, transcendental e esixido ‘só’ pola universalidade das normas asumidas e promovidas. O gran tema pluridimensional, si, irresolúbel en aparencia desde a socialización e a historización posteriores debidas a Hegel. O xiro do libro de Figueroa consiste máis ben en habilitar un reequilibrio das dimensións teórica e crítica das análises desenvolvidas. Isto é xa relevante de seu pero ademais supón un axuste, moi en liña por certo coas (auto)esixencias de Pierre Bourdieu, sobre o modo en que a obxectivación sociolóxica pode vencer a perspectiva escolástica dominante nos campos científico e académico, en particular cando a historia ocupa un lugar preeminente da investigación levada a cabo.

De certo, *Ideoloxía e autonomía no campo literario galego* (Figueroa 2010) (IACLG) vai nesa dirección. Quero dicir: é unha proposta para reler ou reformular a historia, a cultural e literaria de noso. E isto malia indicarse na introdución que a pretensión non é formular «unha historia literaria diferente da que xa está escrita» (13). Parece lóxico que un volume que non alcanza as duascenas páxinas marque distancias cun obxectivo tan desmedido. Con todo, na lectura, no seguimento a uns estudos de caso ben seleccionados e distribuídos pola súa representatividade na cronoloxía cultural galega do século pasado –a etapa 1920-36 e os anos cincuenta e sesenta–, a impresión que se obtén é que o autor está a testar o rendemento dun operativo historiográfico tan renovador como atractivo.

Cabe formular tal operativo de forma moi sinxela: ver até que punto a historia dun campo literario como o galego pode trazarse como historia da loita pola autonomía do campo.

Figueroa introduce ben axiña nas páxinas do libro dúas advertencias. A primeira é que esa autonomía pola que se interesa non é tanto unha autonomía respecto do campo do poder ou respecto do campo económico –é autónoma a literatura en relación co poder?– como unha autonomía relativa ao campo ideolóxico. Así que o que se pregunta é se a literatura é autónoma en relación coa ideoloxía e cos seus produtores. Ou, dito con maior precisión: se o campo literario é autónomo respecto ao campo de produción ideolóxica.

A segunda advertencia consiste en reafirmarse na relatividade do concepto de autonomía. Isto último significa que non existe o absoluto autónomo nin tampouco o absoluto heterónimo. O que hai –sinala Figueroa– son graos de autonomía, razón esta pola que a expresión «autonomía relativa» reaparece unha e outra vez en IACLG.

Quen estea familiarizado cos clásicos do pensamento sociolóxico sabe que esa premisa é consubstancial a toda epistemoloxía relacional. Á vez, a autonomía é un concepto retomado pola estética actual, por exemplo en Hal Foster, se ben na modernidade compareceu xa con forza por exemplo da man de Luciano Anceschi no libro *Autono-*

mia ed eteronomia dell'arte, de 1936, despois dos intensos debates mantidos na Unión Soviética entre a Opoiaz formal-vanguardista e os teóricos marxistas, con participación nos anos 1923-28 de voces de tanta altura intelectual como as de Boris Eikhenbaum, Lev Trotski, Pavel Medvedev e Mikhaíl Bakhtín. En todo caso, por que esta ubicuidade da autonomía da arte e da literatura como pauta para a comprensión e a explicación dos procesos históricos? Ten algo que ver quizais cunha reclamación neoformalista ou esencialista do fenómeno artístico ou da experiencia estética?

O primeiro que será útil subliñar é a actualidade da noción de 'autonomía' en diferentes ámbitos disciplinares. Quizais no ético, no estético e no da filosofía política por riba doutros. Pénsese en autores como Judith Butler, Simon Critchley, Alain Badiou, Slavoj Žižek, Ernesto Laclau ou Chantal Mouffe, atentos todos tamén ás vertentes da subxectividade e da identidade, a miúdo con apoio na psicanálise. O segundo aspecto sobre o que procede un mínimo excurso é o modelo teórico de referencia do que se nutren as posicións asumidas por Figueroa, que como se sabe é no fundamental a socioloxía de Bourdieu. Son pasos necesarios antes de entrar no pormenor das súas propostas e argumentacións.

Comecemos co primeiro. Esa actualidade do problema mantense viva en realidade a partir da emerxencia das vangardas artísticas e das sinerxías procuradas por estas con determinadas vangardas ideolóxicas. Todo programa de intervención social e política da arte e da literatura ten que prever nese sentido unha posición sobre a autonomía dos creadores/produtores e sobre a autonomía das súas obras/produtos no campo social. Complementariamente, toda análise sociohistórica incorpora -de modo obrigado desde Gramsci- algunha clase de consideración sobre a mediación da arte na loita política. Máis concretamente, algunha previsión funcional acerca das formas de relación entre as culturas dominante e dominada, entre as súas respectivas prácticas e os seus respectivos discursos. En definitiva, algunha perspectiva crítica sobre a dialéctica entre cultura hexemónica e cultura subalterna, entre os usos culturais do poder e a cultura popular ante o pano de fondo do que en terminoloxía marxiana chamaríamos a 'reproducción do sistema'.

Como se sabe, eses foron os alicerces sobre os que posteriormente se activaron propostas teóricas como o materialismo cultural da Escola de Birmingham, os estudos sobre a subalternidade e a poscolonialidade na India e América Latina e inclusive o novo historicismo anglosaxón. Por suposto, dista de existir unha resposta única ás alternativas abertas. Aínda dentro dun certo parentesco intelectual compareceron axiña respostas tan diversas como as de György Lukács, Walter Benjamin e Theodor Adorno a propósito da organicidade da obra artística de vangarda e o seu correlato en canto variantes do

‘compromiso’.² Segundo esas tan estimulantes discrepancias, a produción artística contrahexemónica non estaría suxeita de forma necesaria a unha planificación supraindividual nin conlevaría de xeito obrigado a postulación dunha alternativa orgánica ao mundo e á semántica burgueses. Con Bertolt Brecht, criticado desde distintos puntos de vista por Lukács e por Adorno, consolidaríase entre outras cousas un compromiso non limitado polas restricións do real. De aí que Bürger sinala no dramaturgo alemán un vangardista que o foi por ser quen de activar un novo modo de arte política en que as partes aparecen liberadas da autoridade (aristotélica) da totalidade orgánica. Por suposto, son ideas que reaparecerían na *summa* estética adorniana asociadas á marca da negatividade. A súa é unha estética negativa e unha estética da autonomía en especial no que afecta á obra, ao artefacto artístico, negador do vello principio mimético e liberado das vellas esixencias comunicativas e hermenéuticas, en boa medida pola dependencia que o pensamento estético de Adorno mantén coa música (e non, por exemplo, coa pintura e as demais artes de impronta representativa, a literatura entre elas).

Este que vemos é un sector do problema, pero é só un sector. Nun libro publicado en 2007 por Simon Critchley, *Infinately Demanding*, o debate derivase directamente ao suxeito e á experiencia ética, procurando unha distancia con toda ontoloxización da política. Fronte á ‘ortodoxia da autonomía’ (Kant, Fichte, Hegel, Marx), conducente ao compromiso dun eu con aquilo que foi establecido previamente como o seu ben, explora da man de Emmanuel Levinas, Jacques Lacan, Alain Badiou e Knud Løgstrup a posibilidade dunha ‘autonomía heterodoxa’ en que cobre protagonismo unha división hetero-afectiva entre a subxectividade e as demandas non só insatisfeitas senón as que non poden satisfacerse. Así, un Critchley que aspira a facer concordantes a política de resistencia e a ética do compromiso refuta a unicidade do suxeito político marxiano (o proletariado) e a do seu opoñente (a burguesía) e defende que a reactivación da política pasa necesariamente polo recoñecemento e a articulación de novas subxectividades políticas situadas, localizadas e autoidentificadas. Critchley entende que esta tarefa é equivalente a facer máis político o marxismo.

Interpreto que algo non desemellante é o proposto por Jordi Claramonte nun libro tamén oportuno para o que aquí se trata, *La república de los fines. Contribución a una crítica de la autonomía del arte y la sensibilidad* (2010). Aínda sen facer mención expresa das posicións que acabamos de ver, Claramonte entra igualmente en diálogo privilexiado coas coordenadas cronopolíticas do capitalismo serodio e coas condicións de consumo do capitalismo cultural (Fre-

2 Lémbrese a lectura debida a Peter Bürger ([1974] 1987) e a súa reclamación contra o frecuente esquecemento do que el chama «institución arte».

dric Jameson), orientando as súas análises en diálogo coa tradición teórica posmarxista e anarquista arredor da emancipación política e estética. Desta publicación interesa, con certeza, a proposta sobre a existencia de tres formas históricas de desenvolvemento da noción de autonomía, que Claramonte distingue como a ilustrada, a moderna e a modal. Pero o máis relevante é a delimitación desta última como teoría dos modos de relación, como unha teoría da autonomía que é tamén política en canto se orienta a esa república dos fins contraria a calquera forma de instrumentalización do(s) suxeito(s) político(s).

Ao fío disto, diremos algo agora sobre o modelo teórico de referencia aplicado por Antón Figueroa en IACLG, sabendo xa que o marco xeral non é outro que o configurado por Bourdieu e os seus continuadores e discípulos, en calquera caso con atención tamén ás respostas críticas recibidas por un e outros. Nese espazo colaborativo cobra particular relevancia o proxecto ESSE (*Pour un Espace des Sciences Sociales Européen*), no cal participan grupos de investigación franceses, alemáns, suízos, belgas e doutras nacionalidades. A repercusión das análises de Figueroa nas conferencias xerais e nos debates desta rede internacional é tanxíbel a través da súa presenza en volumes como os coordinados por Joseph Jurt (*Champ littéraire et nation*, 2007) e Anna Boschetti (*L'Espace culturel transnational*, 2010) pero xa antes que nisto na delimitación dun plano heurístico relativamente compartido polos membros da rede, segundo se comproba por exemplo lendo algunha das publicacións próximas no tempo de Gisèle Sapiro, en particular a titulada «Pour une approche sociologique des relations entre littérature et idéologie» (2007), e constatando que son perceptíbeis as converxencias de propósito e metodoloxía co que o propio teórico galego perfila nas súas últimas investigacións, incluído de certo o volume ao que está referida esta recensión.

Ora ben, se hai un lugar no cal o propio Bourdieu concretou propostas moi definidas en torno aos vínculos entre a socioloxía e a historia (incluída a cultural) ese lugar é a entrevista do ano 1989 co historiador alemán Lutz Raphael para a revista *Geschichte und Gesellschaft*, posteriormente ampliada xa en francés en *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* (Bourdieu 1995). Permítanseme só tres apuntamentos que sen dúbida axudarán a entender o alcance do labor asumido por Figueroa en IACLG.

O primeiro consiste no convencemento que asume Bourdieu sobre o feito de socioloxía e historia compartiren o mesmo obxecto e mesmo poderen chegar a ter os mesmos instrumentos e técnicas para o construír e analizar. Non só isto; ademais, o sociólogo francés postulaba que un dos cometidos de *Actes* en canto proxecto cabía formulalo como o intento de afiuzar unha ciencia social unificada mercé ao dobre expediente de reformular a historia en canto 'socioloxía histórica do pasado' e -á inversa- de redefinir a socioloxía como unha 'historia social do presente'.

O segundo apuntamento posúe un carácter máis técnico e metodolóxico: Bourdieu aposta na entrevista, apelando aos usos (non aos presupostos) implementados por Lucien Febvre en *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais* (1947), pola idea de que comprender a obra dun autor é factíbel unicamente se antes se reconstrúe o 'espazo dos posíbeis' en que ese autor interveu. É dicir, se somos quen de describir as alternativas efectivas que se presentaban e as tomas de posición realmente executábeis nese marco (véxase en relación con isto a epígrafe «Valoracións políticas da autonomía artística» do libro de Figueroa, en particular as pp. 43-4, tamén as pp. 58-9). Sen saírmos deste plano cobra tamén centralidade a asunción de que toda historización se desenvolve en realidade nun dobre plano: o do seu obxecto declarado e o dos conceptos e as categorías históricas activadas polo investigador, coas que o acto historiográfico garda unha relación metonímica.

Finalmente, o terceiro apuntamento remite de novo a *Annales*. Lutz Raphael pregunta pola opción en favor dunha historia non narrativa, dunha 'historia-problema' no sentido dado ao concepto e á perspectiva asociada por Lucien Febvre, en que o caso analizado poida formularse como 'invariancia' do posíbel. En definitiva, preguntase polo vello asunto da escala aplicada á historia: é lexítima a investigación histórica de caso? A resposta do sociólogo é positiva a prol dese operativo e para reforzar o razoamento bota man da súa propia experiencia na Kabília.

A xustificación deste longo excursus reside no feito de que as alternativas que vimos de ver, as dúbidas e as decisións sobre as mesmas, teñen un correlato claro no libro de Figueroa. Quero indicar con isto que o profesor da Universidade de Santiago de Compostela pasou tamén por esas cuestións, detívose nelas, tomou decisións. E estas converxen case sempre coas respostas que Bourdieu ofreceu a Raphael e por suposto tamén cos desenvolvementos que máis polo miúdo presentou en *Les Règles de l'art* ou nas *Méditations pascaliennes*.

Figueroa reparte a análise en tres capítulos e unha conclusión. O primeiro capítulo céntrao no propio concepto de autonomía e na concreción de ferramentas e claves propedéuticas xa familiares para os seus lectores. Faino despois de deixar clarificado na introdución que o seu obxecto de estudo é o campo literario galego e tamén que analizar ese campo non é o mesmo que analizar un campo como por exemplo o francés.

O máis interesante das páxinas prologais é a incorporación dunha ollada metahistórica ou metateórica, se quere expresarse así, que suma aínda algunha referencia autocrítica sobre anteriores traballos propios 'insuficientemente explicativos'. As proxeccións *meta-* na investigación culturolóxica e sociolóxica permiten, como explicita Figueroa, unha especie de homologación internacional que con probabilidade traerá consigo a internacionalización de Galiza e do seu campo

cultural, a súa visualización ou presenza como problema de interese para a socioloxía europea (recórdese o dito sobre a rede ESSE).

Entre as ferramentas aludidas salientan as que vincula co recoñecemento do carácter social da arte e da literatura e, en especial, co entendemento da tarefa investigadora como un sacar á luz o que está oculto ou non se declara nin se describe por parte das disciplinas tradicionais e os seus valedores académicos e institucionais: a clase de capital en xogo, os axentes concorrentes, os *habitus*, as prácticas, as estratexias e tácticas activas, as doxas enfrontadas, a descrición das mudanzas nas regras da arte e a explicación sobre as causalidades intervenientes, os procesos de diferenciación e fragmentación dentro do campo, etc. En suma, o que se fai é razoar o conflito (estético, ideolóxico, económico...) como motor do cambio histórico e por tanto como elemento central dunha actividade sociolóxica e historiográfico-cultural que aspire a dar conta do real no dobre plano da autonomía e a heteronomía da produción artística, literaria ou cultural.

Segundo xa se adiantou, o vector heterónimo polo que máis interese amosa o autor neste libro é o ideolóxico. Iso explica o rendemento do concepto de 'campo de produción ideolóxica', empregado por Bourdieu xa en *La Distinction* ([1979] 2006) e retomado por Sapiro en traballos como o antes indicado. Na tradución de Figueroa, tal campo é un

universo relativamente autónomo, onde se elaboran, na concorrencia e no conflito, os instrumentos de pensamento do mundo social obxectivamente dispoñíbeis nun momento dado do tempo e onde se define de paso o campo do pensábel politicamente ou se se quere, a problemática lexitima. (Figueroa 2010, 26)

Unha definición como esta pon sobre a mesa a relación de contigüidade entre a ideoloxía e as heurísticas positivas (as que deciden os problemas que hai que priorizar e cales outros cómpre desbotar ou secundarizar) asociadas á concreción dun programa de investigación. Como era de esperar, Figueroa advirte con reiteración didáctica contra a tentación de fetichizar a autonomía a través de fórmulas reduccionistas como a da 'arte pola arte' e outras similares. A autonomía é outra cousa e, ademais, comeza por ser só entendíbel como autonomía relativa, como xa repetimos aquí. Procurando unha equiparación entre as nocións de artista e intelectual á luz do seu poder simbólico e da influencia real dos seus compromisos con determinadas causas, o autor rescata unha coñecida proposta de Bourdieu («Pour une internationale des intellectuels», [1992] 1999) segundo a cal en termos sociais só se recoñece ou se valida o compromiso de quen previamente alcanzou un determinado recoñecemento artístico ou intelectual nunhas condicións mínimas de autonomía no exercicio

dese labor, do propiamente seu como literato ou profesora, por caso.

Non deixa de ser sintomático que este presuposto político e poético constituía un dos sinais de identidade dun escritor e intelectual como Méndez Ferrín, quen trasladou cedo esa convicción á maior parte das redes en que se integrou ou nalgún sentido dirixiu, entre elas o propio proxecto d'A *Trabe de Ouro*. Igualmente, é digno de atención o feito de ser o realismo social, sobre todo o de inspiración máis mimeticamente española, a besta negra sobre a que o propio Ferrín remarca a ineficacia, de novo poética e política, de determinadas comprensións moi angostas do que en arte significan a heteronomía e a autonomía. Figueroa, que se ocupa colateralmente desa mesma opción estética na parte final do libro, chega a formular, case con tonalidade de lei, o seguinte:

os artistas moi comprometidos, mais non moi autónomos como artistas, destrúen a posibilidade dun compromiso real e eficaz da literatura. (Figueroa 2010, 35)

A propósito do cal, máis unha vez, convén precaverse sobre o feito de que Bourdieu ten presente como polos de heteronomía fundamentalmente o mercado e as burocracias de Estado (Figueroa 2010, 37), mentres que en IACLG o autor considera no básico unha liña de forza única, a consignada polo campo de produción ideolóxica.

Baixo este prisma introduce na parte última do primeiro capítulo moi pertinentes observacións, quizais necesitadas de máis páxinas pola importancia do asunto revisto, sobre o engarce dese campo con outros dous campos que importan neste ámbito, o campo académico e sobre todo o campo nacional, a propósito dos cales Figueroa recupera o significado do *homo academicus* en Bourdieu e introduce aínda na esteira súa a catalogación dun *homo nationalis*, caracterizábel no discurso do sociólogo francés como aquel que posúe un «cerebro nacionalmente programado» en retroalimentación cun «sentido común nacional» (Figueroa 2010, 46 e 61).

Pode apreciarse que tratamos asuntos delicados, destinados ademais a públicos bastante específicos, polo cal se fai incluso máis pertinente lembrar a reelaboración por Bourdieu da noción de *doxa* e a conexión que esta ten coa *illusio* (adhesión inmediata, indiscutida e nalgún xeito inconsciente á necesidade do campo e ás súas regras). Resultará innecesario, doutra parte, abundar nas implicacións que a razón académico-científica e a razón-crenza nacional teñen no marco dunha análise crítica do discurso e nos planos dunha historia conceptual e das prácticas historiográficas asociadas. Figueroa introduce con moita precisión e sentido consideracións desta clase e achanda así o camiño ao que leva a lectura, manifestando por exemplo que

a historia do nacionalismo galego é en gran medida a historia dos seus discursos. (49)

O capítulo «Campo de produción ideolóxico e campo literario» supón a introdución dun primeiro caso desa problematización do saber e do discurso histórico á luz dunha socioloxía do campo literario. Segundo viñemos reiterando, mediante a articulación da autonomía relativa como parámetro principal. IACLG fixa a atención inicial nos procesos de diversificación ou diferenciación interna do campo literario á altura da irrupción de Manuel Antonio, figura emerxente nos comezos do terceiro decenio do século XX que, para Figueroa, representa de xeito óptimo a materialización dunha 'lóxica de campo' e, de modo consecuente, a do arranque dunha non tan longa marcha cara a autonomía do campo literario galego. Na súa lectura, tal irrupción fíxose diante do pano de fondo dun campo de produción ideolóxico marcado polo estatismo e o elitismo intelectual, asociado a unha opinión pública cualificada como 'épico-cultural-política', en que o eixe vertebrador do discurso nacional viñera pasando obrigadamente desde o Rexurdimento polas coordenadas terra-pobo.

A etapa 1920-36 representaría en cambio o agomar de tensións, o xurdimento de pulos autonomizadores a través da discusión pública, da internacionalización dos contactos, da homologación extramuros das estéticas e dos discursos teóricos e da especialización e a diversificación, en suma, das prácticas culturais, artísticas e teatrais e das técnicas a elas consubstanciais. Para todo isto foron decisivas intervencións como as do autor de *Máis alá!*, a do musicólogo Bal y Gay ou en xeral as dos axentes máis lúcidos do grupo chamado *dos novos*, no cal se integraron sobre todo artistas plásticos, publicistas e escritores, a miúdo co contributo en primeiro plano dun plus teórico-crítico difundido na esfera pública como discusión ou mesmo como polémica. Pensarase, talvez, que todo isto é ben sabido. Certo, pero o que importa en especial para os lectores informados non son tanto eses coñecidos referentes –en que ocupan así mesmo un lugar eminente Risco, Castelao, Taibo, Villar Ponte, Dieste, Correa Calderón, Carvalho Calero, Fernández del Riego, Augusto Casas ou Cunqueiro, entre outros–, como o que cabería cualificar novamente de homologación dun percurso histórico de ocupación/atribución de espazos no (proto-)campo cultural que entón se comezaba a formar consonte ía a máis e se fortalecía a autonomía artística.

O proceso descrito e explicado por Figueroa é así asimilado a outros e sobre todo é paragonábel, a partir dunha determinada nomenclatura teórico-conceptual, ao que a socioloxía relacional da cultura analiza como procesos de autonomización cultural. En definitiva, como a emerxencia dun campo (artístico, literario, musical...) relativamente liberado da asimilación dunha lóxica e dun capital correspondentes a un campo distinto (en Galiza, no básico, o político-ideolóxico).

O terceiro capítulo, «Cara á consolidación do campo literario», detense no que supuxo xullo de 1936 na creba do proxecto de construción nacional e en particular nas iniciativas fanadas que viñan ser a consecuencia lóxica do camiño emprendido nos primeiros anos vinte. Destaca Figueroa o xeito en que o campo literario galego activou unha morna recomposición coa aparición do «Suplemento del sábado» de *La Noche* (1949), precedida por algunha outra iniciativa. En xeral, na análise ofrecida hai un sector da procesualidade exposta que non acaba de atopar espazo suficiente nin encaixe plenamente convincente. Cando menos na miña lectura, as explicacións sobre a autonomización do campo literario galego, non só a partir da sublevación católico-militar de 1936 senón xa desde antes, requirirían un tratamento máis en profundidade da emigración e do exilio. Antes de avanzar, isto esixiría repetir algo sobre o que Figueroa demostra ter as ideas claras: a inconveniencia dunha translación xeográfica mecánica entre territorio e cultura, ou entre Estado/nación/rexión (escala *ad libitum*) e campo cultural. Algo moi similar acontece cando se aplica a perspectiva sistémica procedente da ¿Escola de Tel Aviv. O sistema cultural tampouco é -contra o declamado en eco absurdo- unha destilación territorial, nin moito menos unha forma *aggiornata* de contemplarmos unha cultura quimicamente pura e illada. En efecto, o allo sistémico casa mal co bugallo identitario, mas volvamos ao rego.

En IACLG comparece o exilio -creo que non antes da páxina 120- como realidade histórica e como complemento dos movementos rexistrados na Galiza 'territorial' pero faino sobre un patrón que lembra algo aos que se rexistran nas historias literarias de fundamento lingüístico-filolóxico cando tratan como apéndice informativos os desenvolvementos culturais das colonias perante o tronco omnipresente e central da metrópole.³ Obviamente, e *stricto sensu*, a Galiza territorial non é unha Galiza metropolitana: os galegos non colonizaron, limitáronse a emigrar en busca de sustento e/ou a fuxir da represión fascista. Pode afirmarse en consecuencia que a continuidade efectiva do proceso de autonomización do noso campo artístico e quizais

3 En perspectiva actual, podería engadirse que a este respecto sería acaído un contraste con propostas teórico-críticas que, da man dunha comprensión posnacional e relacional das identidades nacionais, promovida ou non baixo a cobertura dos estudos culturais, cuestionan a fondo as delimitacións territoriais restritivas que os estudos literarios activaron adoitado para fixar o seu obxecto de análise. Fixación esta que case sempre se efectuou en termos de homoxeneidade e centralidade dunha lingua, unha cultura, unha identidade e tamén un territorio persistentes sobre os avatares da historia. Segundo xa se precisou noutros lugares deste volume, esa clase de operativos resulta corrente, case xeneralizada, polo que dista moito de ser específica do caso galego ou de calquera outro que se quixer considerar. En concreto sobre a dimensión territorial na comprensión da identidade galega e sobre algunhas das alternativas existentes, véxanse e contrástense posicións como as publicadas por Hooper (2005; 2011), Romero (2012), Sampedro Vizcaya e Losada Montero (2017) e Colmeiro (2017, 19-43).

en certa menor medida tamén do campo literario tivo lugar non en Compostela ou noutras cidades e vilas do país senón nos enclaves norteamericanos (mexicanos sobre todo), centroamericanos e moi en especial rioplatenses. Noutras palabras: as funcións de autonomización, internacionalización e fundamentación teórica levadas a cabo por Luís Seoane en Buenos Aires como artista, editor e publicista teñen -vistas desde hoxe- tanta ou máis repercusión que a que se poida adxudicar a calquera outro axente individual ou colectivo do chamado 'exilio interior' (cf. García Martínez 2021). Por iso mesmo non vería desacertada unha comprensión do núcleo bonaerense como polo contrahexamónico do campo de produción ideolóxica vertebrado por Ramón Piñeiro e o grupo Galaxia a partir de finais dos anos corenta.⁴

Importa, de todas maneiras, recuperar a proposta central de Figueroa en relación co que quere alcanzar no seu libro. Paréceme que o lugar en que ese programa fica exposto con maior claridade é a páxina 134, que propoño ler case como prólogo e epílogo aos lectores que nalgún momento dubiden sobre o bo rumbo de IACLG.

En efecto, o autor non pretende formular unha alternativa historiográfica completa nin moito menos unha impugnación das historias literarias prevalentes, polo que o sentido de comentarios como o que acabo de desenvolver a propósito do exilio sería bastante discutíbel. Non desenvolve continuidades, senón máis ben cortes ou segmentos de certa extensión, nos cales pretende -e logra- demostrar sobre todo dúas cousas. Nos seus propios termos,

que os esforzos ideolóxico-políticos realizados para afianzar unha identidade no campo político poden crear problemas, interferir nos campos artísticos que sempre tratan finalmente de preservar a súa autonomía, algo que, en contrapartida, termina inevitabelmente tendo un efecto político secundario (talvez non directamente buscado) que reforza a identidade homologándoa internacionalmente. (Figueroa 2010, 134)

A segunda demostración atinxe á aplicabilidade da noción de campo literario para estudar estas cuestións concretas. E non tanto para emendar outras alternativas heurísticas como para tratar de situar e homologar globalmente a literatura galega e contribuír dese xeito a vigorizar a súa existencia e recoñecemento internacional.

Nesta perspectiva é na que Figueroa explora o acontecido arredor dos movementos existentes no xornal compostelán *La Noche* mediados os anos cincuenta. Interésase de forma especial polo xeito en que se concreta algo que ocupou a fondo algunhas investigadoras da escola de Bourdieu, nomeadamente a xa mencionada Gisèleapiro, e

⁴ En relación con isto pode verse o último capítulo do segundo bloque deste libro.

tamén a un núcleo de investigadores da Universidade de Uppsala dirixido por Donald Broady. En concreto, a cuestión do debut literario, con frecuencia estudado á luz dunha investigación prosopográfica (Broady 2002).

Figueroa dedica bastantes páxinas de IACLG á estrea de Gonzalo Rodríguez Mourullo no debate público, sobre todo a través da súa participación en diversas polémicas sacadas á luz en *La Noche*. Nas que cataloga como «contenda[s] pola definición dun espazo de concorrencia» (Figueroa 2010, 140), presenta unha serie de discusións en que interviñeron, de comezo sobre obras de terceiros –e en definitiva sobre a delimitación lingüística da literatura galega– e despois sobre a propia narrativa de Mourullo, axentes tan significados como Miguel González Garcés, Francisco Fernández del Riego, Ramón Piñeiro, Ricardo Carvalho Calero, Benito Varela Jácome e Xosé Luís Méndez Ferrín, entre outros.⁵

A argumentación de Figueroa activa a proposición dun certo paralelismo entre os casos Mourullo e Manuel Antonio, salvado ese hiato de trinta anos. Acentúase por suposto coa referencia á «Carta a Manuel Antonio» que Mourullo publicou a finais de xaneiro de 1957 no xornal sinalado. Con que fundamentos? A cerna sitúase na defensa dun carácter autóctono e esencial do que correspondería facer desde o punto de vista da ortodoxia político-cultural, unha ortodoxia definida e conducida por Piñeiro e Galaxia como núcleo duro do campo de produción ideolóxica na altura. O que interesa aos estudosos do fenómeno literario, segundo recolle Figueroa, é sobre todo a descrición das alternativas estéticas, poéticas, estilísticas e temáticas en xogo. O que ocupa ao investigador atento á conformación da autonomía do campo é non só a cuestión dos repertorios ‘inconvenientes’ ou ‘inoportunos’ de Mourullo, Novoneyra, Cortezón... senón tamén a explicación das estratexias de fondo entre as posicións e os axentes concorrentes, entre o *think tank* piñeirista e (outravolta) *os novos*. Isto e mais as tácticas aplicadas no tempo curto, determinantes de camaradaxes, filias, fobias e exclusión dos heterodoxos.⁶ Fronte a eses movementos, importaría tamén as alianzas procuradas polos excluídos, que abren de novo portas á atención ao exilio e complementariamente aos movementos internacionais coevos de renovación artística e literaria. Xaora, o que se dirimía nos anos cincuenta e o que seguimos a dirimir arestora é así mesmo unha cuestión de públicos, de destinatarios ou lectores. Para quen se escribe? Eis unha pregunta que na lóxica da configuración dunha autonomía de campo é sempre pertinente.

⁵ En relación con estes debates véxanse agora o preciso esquema analítico e os comentarios críticos fornecidos por Regueira (2020, 123-36).

⁶ Sobre todas estas cuestións é moi recomendábel a lectura de Alonso Nogueira 2009.

Pois ben, segundo é coñecido, as opcións repertoriais de Mourullo converxían nunha aposta identificada posteriormente polos historia-dores como ‘nova narrativa galega’. Figueroa ofrece datos abondos sobre as características principais desa poética en canto alternativa á ortodoxia: en primeiro lugar, a arela dunha expansión universalizante dos discursos e dos temas (que, como ten sinalado María Xosé Queizán, pasaba antes de máis por unha denuncia do sentimentalismo); en segundo lugar, unha tendencia metatextual na escrita narrativa, mercé á cal o relato ademais de contar *teoriza* sobre o acto de contar e sobre o seu resultado discursivo, entrando tamén nisto nunha espiral de internacionalización e intertraducibilidade; en terceiro lugar, o desmarque respecto ás pautas da literatura forte de confrontación (a española) e mesmo unha creba da obrigatoriedade sentida por certos sectores de seguiren para estar ao día as súas escollas estético-ideolóxicas (na hora, o socialrealismo).

O autor destaca con absoluta claridade a relevancia destes movementos no plano da autonomización do campo literario: coa nova narrativa xurdiu un espazo autónomo respecto do campo de produción ideolóxica e ese ‘espazo-polo’ de diferenciación sumaba a nota da flexibilidade teórico-crítica. Elaboraba discurso teórico en por si.

Malia a riqueza e as liñas abertas polo libro de Figueroa seren moi plurais, convén ir rematando. Gustaríame facelo indicando que, como tamén resolven adoito Bourdieu e os integrantes máis sinalados da súa orientación epistemolóxica (e política), en IACLG comparece unha propensión comparatista, internacionalista, se se preferir estouta expresión. Poscolonial, poderíamos dicir aínda. Figueroa dedica as páxinas finais do libro a unha especie de epílogo en que con paciente xustificación expón de novo os límites asumidos pola investigación emprendida. Ese «eu só pretendo...», recorrente no libro, aplícase aquí ás solucións atopadas noutros espazos académicos para dinamizar as necesarias mudanzas da historia cultural e da historia literaria. Con certeza, á luz desa procura da autonomía ou doutras posíbeis alternativas converxentes. Entre elas a xa varias veces mencionada da investigación sobre o espazo dos posíbeis. Se noutras páxinas de IACLG atopabamos referencias concretas a propostas como as de Jon Casenave sobre o campo literario vasco, o que se despreza na derradeira epígrafe do libro é unha atención específica á dialéctica entre o campo literario francés e a ortodoxia socialrealista lexitimada polo Partido Comunista Francés entre os primeiros anos trinta do século pasado e o ano 1968 aproximadamente. Impórtalle esa atención a Figueroa ante todo para ver en que modo pode facerse unha extrapolación de métodos, mais sobre todo para testar a variante ‘nacional’ neles e nos procesos históricos atendidos, que no campo literario francés atravesou capítulos como os do surrealismo, Gide, Rolland, Malraux, Aragon ou *Tel Quel*.

Esta última referencia, ou a tamén anotada á *nouvelle critique*, parécenme definitivas á hora de precaverse ante certas tentacións dunha equiparación imposíbel de trazar entre as circunstancias do campo literario francés nese tempo e case calquera outro pensábel no marco europeo nas mesmas coordenadas cronolóxicas (lémbrese agora o visto a propósito de Critchley). Iso explica, entre outras cousas, a dificultade dun seguimento acompasado dos ritmos da teorización literaria e estética en cada campo.

Porque unha cousa é que exista reflexividade e discurso teórico internacionalmente homologábel nun campo nacional dado e outra distinta que os discursos nel concorrentes *esixan* un mínimo de atención e dinamismo na interacción. Noutras palabras: a fortaleza da teorización no campo literario depende tanto das forzas propias como das forzas alleas que se opoñen ás primeiras para intentar refutalas. Sen exercicio e sen fortaleza do contrincante non pode haber músculo.

Unha cita final do libro contribuirá a contrastar a oportunidade e proveito da súa lectura. Sinala o autor:

en procesos de construción nacional en que a arte e a cultura están chamados a xogar un rol político xa dende os momentos iniciais, na medida en que os produtos artísticos van atopando un espazo público xorde un cerne de autorreflexión e de crítica interna, de teorización, á par que uns intereses que provocan a aparición dun polo autónomo que acaba por se manifestar na arte en termos formais. Isto pensando sempre que a propia arte pode ser posta ao servizo (político) da construción nacional, sempre que isto mesmo non apareza como unha norma externa, sempre que o poder simbólico sexa adquirido autonomamente (por medios artísticos e non políticos), sempre que o creto público dos axentes e autores non se beneficie das súas tomas de posición políticas, senón que sexa froito das súas tomas de posición artísticas. (Figueroa 2010, 170)

